

PETR ŠOUREK / NA HOSTINĚ U PETRONIA & COMP.

Text *Hostiny u Trimalchiona*, který najde v polovině 17. století Marino Statilio v knihovně Nicolò Cappicchio na dalmátském zámku Trogiru, pochází z roku 1423 a je jediným souvislejším úsekem románu, který dnes máme. Kvalita tohoto rukopisu je zoufalá. Lakuna v něm střídá chybu, mnoho pasáží zůstává i s použitím všech dostupných srovnání nerekonstruovatelných. Právě na tomto rukopise ale závisí návaznost podstatné části našeho *Satyrikonu*. Některé chyby středověkých opisovačů nepostrádají kouzlo tiché pošty, například 43,1 *ab asse crevit* (zbohatl z ničeho) přepsal mnich *abbas secrevit* (opat oddělil) a z dórské Athény – Athana 58,7 vznikla *sathana tibi irata sit* (dábel se na tebe rozložila). Náš překlad je v tomto ohledu překladem radikálně filologickým. Nesnaží se varianty, chyby a lakuny eliminovat, nýbrž s pomocí moderní grafiky ukázat jejich kouzlo.

Ptáme-li se, co se v historii našeho textu stalo před a po tomto rukopisu, dojde k mnohem zajímavějšímu názoru na autorství a význam textu, než že nějaký Petronius napsal román *Satyrikon*. Začneme tedy od autora a jeho copyrightu.

TRADE MARK

Petronius jistě postmoderní román nenapsal, ale dva tisíce let mezi námi a autorem ho vytvořilo. Za tu dobu byl text *Satyrikonu* nesčetněkrát přepsán, excerptován, opraven, propojen, interpretován i falšován. Různí lidé tak investovali do společnosti Satyricon s.r.o. se sídlem v Římě. Jako vlastník této literární korporace není doložena žádná fyzická osoba. Spíš než o mizení autora bychom v tomto případě měli mluvit o jeho postupném objevování nebo utváření.

Do základního jmění společnosti Satyricon Inc. patří značka Petronius®. Ta se dostala do jmění společnosti až dlouho po tom, co se utvořil základní textový kapitál. Vznik registrované značky je spojen s jiným významným literárním dílem, Tacitovými *Anály*, právě zde (16,18) nalezneme portrét jemného požitkáře, blazeovaně nonšalantního *arbitra elegantiae*. Tacitův Gaius Petronius, však nemá žádné spisovatelské ambice, napíše pouze závět s detailním výčtem Neronových milenců a milenek i všech jeho neřestí. S Neronem se konfrontoval rovněž nepíšící Titus Petronius, zaregistrovaný v Pliniově *Historia naturalis* a také u Plútarcha.

Jako první z gramatiků Petronia™ zmiňuje Terentianus Maurus, ale datování

jeho vlastního života závisí na narození a úmrtí Petronia a naopak. Jako Petronia, autora *Satyrikonu*, ztotožňují s Tacitovým Petroniem, tak Terentiana Maura, autora pojednání *O metrech*, ztotožňují s Martialovým prefektem města Syene Terentianem; to by se pak posunul do prvního století. Naopak ti, kdo kladou Petronia na konec třetího století, posouvají s ním i Terentiana Maura. Oba autoři, zmiňovaní i ten, který ho zmiňuje, se tak pohybují mezi prvním a třetím stoletím našeho letopočtu. Gramatici i další autoři – Diomedes, Sergius, Pompeius, Servius, Sidonius, Priscianus, Marius Victorinus, Boëthius, Pseudacro – k citovaným úryvkům a zajímavým jazykovým odchylkám uvádějí jako známku též „Arbiter“. Až do konce 5. století se ale nikde nevyskytne dvojslovná známka „Petronius Arbiter“. Také Macrobius nebo Marius Mercator, když se zmiňují o autorech satirického žánru, následovnicích Menandra a spisovatelích obscenních mimů, jmenují pouze Petronia nebo Arbitra. Marius Mercator proti Juliánovi uvádí ještě jiného obscenního dramatika – Arbitra Valeria. Prvním, kdo použije nám známou značku „Petronius Arbiter“ bude až Fulgentius na přelomu 5. a 6. století.

Moderní filologická metoda, která buď hledá náš text *Satyrikonu* v jiných textech, nebo pátrá po jménu autora, vede zákonitě k tomu, že naprostá většina útržků, které se nám dochovaly u pozdně antických gramatiků nebo jsou zařazeny ve sbírce *Anthologia latina* pod značkou Petronius, nejsou k žádnému užitku ve zbytcích románu. Přes veškerou snahu moderních editorů zůstávají vně textu i děje. Ještě Isidor ze Sevilly v 7. století zmiňuje Petronia pouze jednou (V 26,7) a ani tuto „citaci“ nemáme kam zařadit. Naopak příběh o nerozbitném sklu (XVI 16,6), který najdete v Trimalchionově podání v našem překladu a který odsud Isidor viditelně přejal, vypráví velký encyklopéd, snad pod vlivem Plinia, jako historickou událost z doby císaře Tiberia, aniž by zmínil autora nebo jeho literární postavu.

Naproti tomu autoři, kteří citují z textu *Satyrikonu*, jak se nám dnes dochoval – papež Damasus ve 4. století, anonymní báseň proti pohanům ve sbírce *Anthologia latina*, toledský biskup Juliánus na konci 7. století, mnich Herik v básni o svatém Germanovi (873) –, přejímají slova *Satyrikonu* do zcela odlišných kontextů a o svém zdroji se nijak nezmiňují. Podobně v soupisu knih Wulfhada, arcibiskupa z Bourges (866–876), stojí mezi jmény církevních spisovatelů prostě „*od Petronia*“ a titul chybí. V jednom rukopise z 9. století je dlouhá glosa ke slovu *halósis*, která jmenuje Petronia Arbitra a cituje dvě věty. Jméno klasického autora se tak objevuje jako TM, tj. obchodní značka, pouze tam, kde by se mohla hodit její autorita nejčastěji pro jazykovou, ale občas i obsahovou zvláštnost.

SATYRICON S.R.O.

Glosy, výňatky i první dochovaný rukopis bernský, naznačují, že od 9. století měli autoři k dispozici zhruba týž *Satyrikon* jako my. Začali užívat i stejnou značku „Petronius Arbitr“. *Galské květobraní Florilegium Gallicum*, sbírka moudrých výroků z poloviny 12. století ukazuje, po čem se v klasicích pátralo. Z *Hostiny u Trimalchiona* vybrali bez uvedení autora mudrosloví typu:

Chybu dělá, kdo všemu hned věří.

Nikdo z nás není bez chyby (bez hříchu, jak slovo peccatum

četl středověký člověk),

jsme lidé, ne bozi.

Ach my ubožáci, celý ten slavný člobrda je jen nicka. (Mimo kontext *Hostiny*, v kontextu křesťanském totéž znělo asi jako *Běda nám ubohým, člověk ve své nepatrnosti je pouhé nic.*)

Jsou to výroky přihlouplých Trimalchionových hostů a poslední z úst samotného hostitele, s jehož obzorem se má čtenář možnost seznámit i v našem překladu.

Klíčovou figurou v textové historii *Satyrikonu* je Jan ze Salisburý († 1180). Ten musel mít v ruce kompaktní text *Hostiny u Trimalchiona*, který se posléze ztratil. Z něho parafrázuje příhodu o nerozbitném skle a zmiňuje se také o nadívané svini. Co je však mnohem pozoruhodnější, Jan ze Salisburý vsadí příběh o nerozbitném skle do úvahy o prospěšnosti bohatství a naváže zamyšlením nad přiměřeností císařovy krutosti. Stylisticky zcela změněný text vstupuje jako skutečné exemplum do čtvrté knihy *Policratika*. Právě odtud pak vyrůstá celý žánr středověké moralistní literatury zvaný *speculum principis* čili *zrcadlo panovníka*, kam můžeme coby nesentimentální reakci počítat i Machiavelliho *Vladaře*.

Trogirský rukopis, ze kterého pochází naše *Hostina u Trimalchiona*, se svou kvalitou nedá srovnávat s tím, co četl Jan ze Salisburý. V době jeho vzniku se humanisté pokoušejí rekonstruovat osobu autora *Satyrikonu* – © Petronia. Známý lovec rukopisů Poggio Bracciolini odkazuje roku 1420 dopisem svého přítele na příslušné místo u Macrobia (*In somnium Scipionis* I 2,8) a vyjadřuje domněnku, že žil někdy nedlouho po Augustovi. Poggia Braccioliniho však evidentně víc zajímá, jak text číst, čili k jakému žánru patří. Zdá se, že spojení tohoto Petronia Arbitra a Tacitova Petronia, mu nepřišlo na mysl. V té době také ještě žije jeho konkurent Aufranius, doložený v dopise 26 Jana z Montreuilu (1354–1418). Ten se objevuje už na okraji pařížského manuskriptu 8049 ze 12. století jako Petronius Arbitr Afranius Satirik a už předtím v bernských scholiích jako Franius – autor satir. Historie této značky vede pravděpodobně k jiné antické autoritě, srovnatelné s Tacitem. Vynikajícího komediografa Afrania kritizuje Quintilianus (X 1,100), že své texty „*pošpinil odpornou pederastií, čímž prozradil svoje mravy.*“

Konečně v trogirském rukopise je hned dvakrát, na začátku a konci textu, dosti

podivná značka Petronius Arbiter Satyr *Petronii Arbitri Satyri fragmenta ex libro quintodecimo et sextodecimo*. Už v dřívějších rukopisech se začal vyskytovat Petronius Arbiter Satirik, ale teď se ze satirika stává satyr. To do jisté míry připomíná osud latinského gramatika ze 4. století Consulata Fortunatia, jehož jméno bylo obohaceno o zkomolené označení jeho díla *Enchiridion Příručka*, takže znělo Consulatus Chirius Fortunatius, česky něco jako Consulát Ručka Fortunát. Je tu však ještě jedna rovina, významější pro chápání díla. V této značce je vlastní jméno pouze *Petronius*, jak *Arbiter*, tak *Satyr* jsou příjmení čili přízviska. Jsou to mluvící jména. První je synonymem vybraného vkusu, druhé nevyčerpatelného sexuálního apetitu. Ověřme si to ve středověké encyklopedii *De rerum proprietatibus* Bartoloměje Anglika (kolem 1200) pod heslem *Faunové a satyři* (XVIII, 46): „*Jsou divocí a bojovní, mají zvířecí choutky. Zvířata tohoto druhu jsou proto sexuálně velmi náruživá, a to natolik, že ženy, které chytí samotné v lese, usouloží k smrti. Proto se jim také říká satyři (Satyri), že se nemohou sexuálně nasytit (satiari), jak říká Isidor.*“

Proměny Petroniových přízvisek se podobají pokusům vymezit satirický žánr pomocí etymologie jeho pojmenování. Satiru jedni odvozovali od řeckého *satyra* a satyrských her, druzí od latinské *satury/satiry*, čili nádivky, všehochuti. Jsme tak u otázky žánru, u otázky, jak čist *Satyrikon* jako satíru: nebo jako satyru?

Když se filologové pokoušejí nalézt autora v seznamu osob registrovaných u historiků, na nápisech a jiných střepích starověku, dělají to s úmyslem odstranit zmatky způsobené písařskými chybami. Situace se však může ještě více zamotat. Někteří filologové se tak nepokoušeli datovat dílo pouze pomocí jmen autora, ale také jeho postav. Jako důkaz pozdějšího datování Petronia do 3. století použili náhrobní kámen při Aureliově silnici, který připomíná plebeje M. Antonia Encolpa a jeho manželku Cerellii Fortunatu, kteří spolu žili bez jediné hádky celých jedenáct let. Nejenže se i tento náhrobní kámen u jednotlivých badatelů nebezpečně pohybuje v čase mezi císařem Alexandrem Severem a Tiberiem či Claudiem, co je horší, Fortunata je v *Satyrikonu* manželkou Trimalchiona, a ne Encolpia. Co kdyby se ale našel náhrobní nápis M. Antonia Encolpa a jeho manželky Cerellie Gitony? To by pak zřejmě provedli návrh jednoho humanisty ze 16. století, který uvažoval v dopise Lipsiovi (1547–1606), jestli by přece jen nebylo vhodnější změnit Encolpiova miláčka Gitona na dívku Gitonu, aby se tak odstranil rušivý element z jinak tak zábavného čtení.

& COMP.

Popsané peripetie ve vývoji značky mají ilustrační charakter, protože totéž se děje v celém textu, ale zároveň také odrážejí váhání autorů nad žánrovým zařazením

Satyrikonu. S řeckým románem, těmi herlekýnovými příběhy rozluky a shledání milenců, se ho daří spojit jen jako parodii. Název, autor nebo dokonce náhrobní kámen románových postav by umožnili vřadit dílo do dějin literatury, odhalit v něm vážnou reakci na realitu, kterou na hostině u Trimalchiona tak postrádá Erich Auerbach. Normou realismu je pro Auerbacha v podstatě 19. století, kde malý člověk „tragicky“ symbolizuje velké společenské procesy. Trimalchio je pro něj „*pouhá karikatura*“, protože o něm rozhodně nelze říct, že je tragický, Trimalchio je totiž komický, je malý a malým zůstává. „*Proto také za celým tím divadlem,*“ říká Erich Auerbach, „*jež Petronius předvádí, nepostřehneme nic, co by věci vysvětlovalo v ekonomicko-politických souvislostech, a historický pohyb [...] probíhá pouze na povrchu.*“ Vedle klasiků 19. století, Balzaca, Flauberta, Tolstého nebo Dostojevského, však Erich Auerbach zapomněl uvést nejnadanějšího autora v oboru vysvětlování jmenovaných souvislostí – Karla Marxe. Snad je na vině úzké pojetí literatury jako takové nebo jen žánru realistického románu, které z Auerbachova výčtu vyloučilo spisovatele, který dokáže spustit hlubinný historický pohyb přímo před našima očima. V jednom ale Erich Auerbach překročil soudobou kritiku, a sice tím mimo- běžným a lehce pejorativním poukazem na divadlo. Již dříve totiž spekuluje o vlivu římského mimu na Petroniův mimetický realismus.

Tady se před námi otevírá jedna z nejzajímavějších interpretací římské hostiny, jak ji dává propuštěnec Trimalchio. Hostina jako divadlo. Když si římský historik Dion Cassius po dvou stech letech představuje řeč, v níž Maecenas radí roku 29 Octaviánovi, jakou kulturní politiku zvolit, vloží mu do úst tato slova (LII,34): „*Budete žít jako v divadle a celý svět budou diváci.*“

Za oněch dvě stě let mezi Augustem a Dionem Cassiem římské divadlo dosáhlo rozměrů státního show-businessu. Římští vládci věnovali nemalé prostředky na svou divadelní prezentaci. Žánr imitační frašky *mimus* se stal skutečnou *pantomimou*, tedy *nápodobou všeho*, od detailů soulože po námořní bitvy. V naší pasáži se rozezná předem připravený potlesk, na jiném místě hostiny (31,7) vypravěč přímo komentuje dění: „*Vypadalo to spíš jako pantomimické vystoupení, než jako jídelna cithodného pána domu.*“

Hostina u Trimalchiona je divadlo a značka Afranius naznačuje, jak snadno se zařadil autor *Satyrikonu* mezi spisovatele divadelních komedií, v jejichž těsné blízkosti se pohybuje i Macrobiův *Arbiter*. Prvních sto let po objevení trogirského rukopisu bylo také obdobím největší slávy Petronia. Ta doba měla neobyčejný smysl pro divadelní aspekt *Hostiny*. Připomeňme si chronologii: kolem roku 1650 se dostává trogirský rukopis do Říma. V roce 1690 už francouzský proviantní důstojník François Nodot ohlašuje „objev“ chybějících částí *Satyrikonu*. V letech 1693–1708 postupně vycházejí jeho francouzské překlady. O karnevalu roku 1702 uspořádají *Trimalchionovu hostinu* na hannoverském dvoře. Rolí se ujala sama šlechta a Leibniz nevázanou inscenací vylíčil v dopise kněžně Luise von Hohenzollern. Nedlouho

potom abbé Margon v Saint-Cloudu obětoval na přesnou imitaci *Trimalchionovy hostiny* tři tisíce franků. Roku 1751 Hostinu uspořádali ještě na dvoře Augusta Wilhelma, bratra Friedricha Velikého.

Tím končí epocha Petronia dramatika, nebo spíše scénaristy a na scénu vstupuje Petronius romanopisec. Padělký Françoise Nodota po sto letech už nesplňují nároky osvíceného čtenářského publika. Text se neinscenuje, ale čte v soukromí. Objevuje se nový typ padělatele. Metoda je jiná a hlavně cíl. Nodot se snažil vyhovět touze publika po sujetu, José Marchena po lechtivém detailu. Jeho falzum doplňku 26. kapitoly je nevelké rozsahem, ale zajímavé svou strukturou. Marchena shromáždil snad všechny sexuálně explicitní obraty *Satyrikonu* a poskládal z nich jeden pornografický odstavec. Svůj objev doplnil *Šesti poznámkami*, které prozrazují vzdělaného a nadaného pamfletistu, který v duchu libertinské literatury rozebírá postavení žen ve starověkém Řecku a Římě, pederastii, homosexualitu, defloraci apod. Když je podepsal jako Lallemand, doktor svaté theologie, byl to jistě víc než žert, protože sarkastický José Marchena proslul především pročitěnou *Ódou na Krista ukřížovaného*.

Marchenův padělek z roku 1800 předznamenává svým charakterem filologické století. Nastupují profesionálové, klasičtí filologové, kteří dělají stejnou práci jako Marchena za opačným účelem a v nesrovnatelně větším rozsahu. Roku 1862 v Berlíně vychází edice Franze Büchelera, která neobsahuje jen vlastní text *Satyrikonu* na základě všech dostupných rukopisů a starých vydání, nýbrž také kritický aparát, jenž zaznamenává každý pohyb a návrh změny textu. K tomu přistupuje rozsáhlá analýza textové tradice a sebrané doklady z antických autorů. Navíc tentýž svazek zahrnuje veškeré zlomky Varronových *Menippských satir*, Senekovu *Apoteózu božského Claudia*, zbytky Sisenových *Milétských dobrodružství*, a k tomu ještě *Pijácké zákony*, *Závěť vepřika*, veškeré doklady o řeckém románu a všechny zlomky kdy připisované Petroniovi. Revidované vydání tohoto filologického veledíla vychází ještě v roce 1922. Büchelerova edice vychází rok po zevrubné Wehleho bonnské disertaci *Kritické poznámky k Petroniovi*. V těchto dvou pracích vrcholil úsilí 19. století opravit trogirský rukopis *Hostiny u Trimalchiona*.

Uvedme dvě reprezentativní opravy, obě najdete v našem překladu a obě se vyskytují v pasáži, pro niž neexistuje jiný rukopis než trogirský. V rukopisu Trimalchio říká, že má TŘI knihovny, jednu řeckou a jednu latinskou. To se Franz Büchelerovi nezdálo, přepočítal knihovny a dostal DVĚ a ty jsou od té doby ve všech edicích. Když Trimalchio vykládá, jak se naučil číst a psát, podle rukopisu se to naučil *in divisione*. To je prakticky beze smyslu a W. Wehle to upravil na *in domusionem*, tedy pro domácí potřebu, nejspíš proto, že *litteras scisse, domusioni quod satis esset, tedy byl vzdělaný, co stačí pro soukromou potřebu*, stojí i ve zlomku 517 Varronových *Menippských satir*, jak je najdeme v Büchelerově svazku.

Oba filologové, Bücheler i Wehle se vedle mnoha dalších stali spoluautory

Satyrikonu, každý z nich s drobným copyrightem na každou navrženou úpravu. Jsou tak akcionáři podniku Satyricon s.r.o. stejně jako Nodot, Marchena nebo Jan ze Salisbury či Isidor ze Sevilly. Ti všichni tvoří Satyricon Inc. Také my, já překladem a Eva Holá grafickou úpravou, jsme investovali do této nadnárodní literární korporace. Můj překlad se na rozdíl od dřívějších překladů nesnaží text scelit, dát mu jednotnou dějovou linii, překlenout lakuny a zamluvit porušené znění. Grafická úprava Evy Holé pak není jen zalámáním hotového textu, spoluvytváří ho jako grafická inscenace *Hostiny u Trimalchiona*.

„*Kdybys mohl vstoupit na Trimalchionovu hostinu u Petronia*,“ říká Jan ze Salisbury ve 12. století, „*užasneš, jak nadité může být prase...*“

VSTUPE

LITERATURA

- Erich Auerbach: *Mimesis*, překlad Miloslav Žilina, Praha 1998.
- Bartholomaei Anglici *De rerum proprietatibus*, Frankfurt a. M. 1601 (faksimile 1964).
- Grammatici latini*, ex rec. Henrici Keilii, Teubner, Leipzig 1857–1870.
- Richard C. Beacham: *Spectacle Entertainments of Early Imperial Rome*, Yale UP, New Haven & London 1999.
- Ioannis Saresberiensis *Policraticus I–IV*, ed. K. S. B. Keats-Rohan, CChCM CXVIII, Turnholti Brepols 1993.
- Isidor ze Sevilly: *Etymologiae XVI*, překlad Hana Šedinová, Oikúmené, Praha 2000.
- C. P. Jones: *Dinner Theatre*, in: *Dinning in a Classical Context*, ed. W. J. Slatter, Ann Arbor 1991.
- Ambrosii Theodosii Macrobiani *Commentarii in Somnium Scipionis*, ed. Iacobus Willis, Teubner, Leipzig 1970.
- José Marchena: *Fragmentum Petronii*, traducion et notes, Soleure 1865.
- Petronius: *Cena Trimalchionis*, ed. Jan Öberg, Studia Latina Stocholmiensia XLII, Stockholm 1999.
- Petronius: *Cena Trimalchionis*, ed. Martin B. Smith, Oxford 1975.
- Petronii *Saturae*, rec. Franz Bücheler, 1862, reprint Berlin 1958.
- Petronius: *Satyricon reliquiae*, ed. Konrad Müller, Teubner, Stuttgart and Leipzig 1995.
- Petronius: *Satirikon*, překlad Karel Hrdina (reprint čtvrtého, překladatelem opraveného vydání z roku 1947), Antická knihovna, Svoboda, Praha 1971.
- The Satyricon of Petronius Arbitr*, translated by W. C. Firebaugh (anglický překlad s De Salasovýmí, Nodotovými a Marchenovými doplňky, včetně Marchenových *Šesti poznámek*) na <http://ibiblio.org/gutenberg/etext04/pas8w10.txt>
- M. Fabi Quintiliani *Institutionis Oratoriae Lib. XII*, ed. Ludwig Rademacher, Teubner, Leipzig 1971.
- Cornelius Tacitus: *Annalen*, erläutert von Erich Koestermann, Heidelberg 1968.
- K značkám TM a © viz stránky patentových úřadů Velké Británie a USA: <http://www.patent.gov.uk/index.htm> a <http://www.uspto.gov/>